

РОЛЬ ДЕРИВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ФОРМУВАННІ АНГЛОМОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті розглядаються основні принципи реалізації сучасного англійського словотвору з лінгвокогнітивної точки зору; з'ясовується взаємозв'язок між поняттями «когнітивна модель», «концептуальна модель», «мовна модель». Особливу увагу приділено ролі аналогії в дериваційних процесах.

Ключові слова: словотвір, когнітивна модель, концептуальна модель, мовна модель, аналогія.

Чумак Л. Н. Роль деривационных процессов в формировании англоязычной картины мира. В статье рассматриваются основные принципы реализации словообразования в современном английском языке с лингвокогнитивной точки зрения; устанавливается взаимосвязь между понятиями «когнитивная модель», «концептуальная модель», «языковая модель». Отдельное внимание уделено роли аналогии в деривационных процессах.

Ключевые слова: словообразование, когнитивная модель, концептуальная модель, языковая модель, аналогия.

Chumak L. M. The Role of Derivational Processes in Forming the Picture of the English-speaking Part of the World. The basic principles of realization of Modern English word-formation in terms of linguo-cognitive approach are elucidated in this article. The relations between the definitions “cognitive model”, “conceptual model”, “language model” are clarifying. It draws attention to the role of analogy in derivational processes.

Key words: word-formation, cognitive model, conceptual model, language model, analogy.

Комплексний аналіз процесів та явищ, які відбуваються в словниковому складі сучасної англійської мови наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, зумовили актуальність вибору проблеми. Стан лексичного пласту мови безпосередньо пов'язаний з подіями реального світу, а питання внутрішньомовної мобільності лексики є одним із вирішальних факторів розвитку сучасної мови, у тому числі й англійської.

Об'єктом дослідження обрано систему сучасного словотвору в англійській мові.

Предметом визначено лінгвокогнітивний підхід до словотворчих процесів.

Мета дослідження – визначення основних принципів реалізації словотвору в сучасній англійській мові з лінгвокогнітивної точки зору.

Вказана мета зумовлює необхідність вирішення таких конкретних завдань: окреслити перспективність застосування когнітивного підходу до дослідження дериваційних процесів у мовній системі; встановити взаємозв'язки між поняттями «когнітивна модель», «концептуальна модель», «мовна модель»; визначити роль аналогії в дериваційних процесах.

Актуальність аналізу словотвірних процесів пов'язана, в першу чергу, з виділенням словотвору в окрему лінгвістичну дисципліну. Сучасний етап розвитку наукового знання про дериватологію характеризується вивченням взаємозв'язку явищ і процесів, оскільки «співвіднесення цих явищ з процесом пізнання і закріплення його результатів дозволяє спостерігати, з одного боку, в яких формах відбувалися пізнавальні процеси в мові, а з іншого, як змінювалась мова під впливом цих процесів і як відбувалось її постійне збагачення та розвиток у міру їх здійснення» [Кубрякова 2006, с. 91]. Дериваційні процеси мають надзвичайне значення для формування мовної картини світу, оскільки завдяки мовним репрезентаціям дійсність своєрідно організовується та впорядковується, створюються відомі стереотипи для найменування реалій, новий досвід пов'язується зі старим [Баксанський, Кучер 2001, с. 12].

Сучасні лінгвістичні пошуки з позиції когнітивного підходу до дослідження словотворчого моделювання встановлюють, описують й аналізують дедалі ширше коло стосунків, що поєднують мову й дійсність. Протягом останніх десятиліть українські та зарубіжні лінгвісти запропонували ряд ідей, що мають безпосереднє відношення до проблем моделювання дійсності (І.В. Андрусак 2003; Ю.Д. Апресян 1995; Н.А. Беседіна 2006, 2009; М.М. Болдирев 1995, 2000, 2001, 2006, 2007, 2009, 2010; О.Л. Гармаш 2005, 2009; В. Гумбольдт 1984; С.С. Ермолаєнко 2006; С.А. Жаботинська 2008, 2010; В.В. Жайворонок 1999; В.Л. Іващенко 2006; В.І. Карасик 2001, 2002, 2004, 2007; О.С. Кубрякова 2003, 2004, 2006; Дж. Лакофф 1987; А.Е. Левицький 2005, 2009; В.М. Манакін 1996, 2008, 2011; О.М. Позднякова 1999, 2002; М.М. Полужин 1999, 2010; Т.М. Сакал 2004). Мовне моделювання опосередковується людиною у стосунку до мови й мовою у стосунку до людини, постає як витлумачення реальної сутності і залежить водночас від об'єкта відображення, його суб'єкта, його засобу і способу відображення [Єрмоленко 2007, с. 3].

У сучасній англійській мові функціонує цілий ряд дериваційних механізмів, серед них такі як: словоскладання, афіксація, конверсія, аббревіація та телескопія. У цьому зв'язку слід зазначити, що вони функціонують не тільки самостійно, а й активно взаємодіють між собою. Як правило, структурні типи словотвору та базові генеративні принципи ґрунтуються на дії конкретного правила (формули, зразка) словотворчої моделі.

Сучасні лінгвістичні дослідження активно використовують методи когнітивного аналізу, не є виключенням й дослідження у галузі дериватології. Когнітивний фактор у дериваційних процесах

обумовлює появу нових слів у мові, саме він через призму пізнання навколишнього світу стимулює носія мови до необхідності давати назви новим об'єктам та явищам, які були осмислені, вичлененні, усвідомленні та адекватно відображені. Саме тому дослідники вивчають процеси розвитку сучасної лексики з позиції ролі словотвору у формуванні концептуальної й мовної картини світу.

Мова є одним з найважливіших засобів та джерел формування знань людини про світ. У процесі діяльності, в повсякденному відображенні об'єктивної дійсності, людина фіксує результати свого пізнання у словах. Реальний світ інтерпретується людиною у вигляді мовних картин, що в процесі сприйняття передбачають певні реакції людини на всі його сутності. Знання, зафіксовані в мовній формі, відомі як система вербалізованих знань, прийнято називати «мовною картиною світу» [Степанов 1995, с. 111]. Статичні моделі, що «констатують наявність того або іншого явища і його відмінні ознаки» [Болдирев 1995, с. 12], відтворюють мовну картину світу. Творчу, процесуальну сторону мовної діяльності людини, що дозволяє визначити, яка процедура є наслідком того чи іншого мовного факту, відображають динамічні моделі.

Мовна картина світу, на думку вчених [Голубовская 2002, с. 36; Корнилов 2003, с. 112-113], охоплює сукупність знань, здобутих як експериментально, так і набутих протягом тисячоліть. Дослідники визначають, що останнім часом відбувається заміна поняття «картина світу» на поняття «модель», «інтегральне знання», «матриця» тощо [Соколовская 1993, с. 2-19]. Розумова діяльність людини, відбита в мовних і мовленнєвих одиницях відображається у концептуальних моделях. Моделювання мови та мовної дійсності, таким чином, є основним методом лінгвістичних досліджень та концептуальною основою розробки мовних процесів [Кибрик 2003, с. 42].

У світлі когнітивної лінгвістики дослідники розмежовують поняття когнітивної моделі та концептуальної моделі відповідно до способу обробки інформації у свідомості людини [Жаботинская 2008; Сакал 2004]. Концептуальна модель розглядається як інформаційна (понятійна) структура без урахування будь-яких когнітивних операцій стосовно її. Вона представляє собою упорядкований фрагмент знань, «що подається в поняттях через символічний, логічний та лінгвістичний етапи сприйняття» [Сакал 2004, с. 43]. Така модель використовується при структуруванні інформації, що є в будь-якому понятійному фрагменті, складові якого впорядковуються за допомогою конкретної моделі, які мають однаковий статус.

Когнітивна модель, на відміну від концептуальної, є максимально узагальненим схематизованим уявленням про концепти, «частиною глибинних структур мислення людини, які усвідомлюється носіями мови і є основою мовної інтуїції» [Беляевская 1991]. Врахування когнітивних операцій є характерним при формуванні бази даних когнітивної моделі. Когнітивна модель є мисленнєвою побудовою, отриманою в результаті висновків, що спираються на спостереження. А процес мислення, як відомо, сприяє кращому розумінню досліджуваного явища [Солсо 2002, с. 45-46].

Значення терміну «модель» є достатньо широким. По-перше, модель можна розглядати як деяке спрощення дійсності. З іншого боку, модель є продуктом творчої уяви, яка децю відрізняється від оригіналу. Загалом модель – штучно створений, спрощений, схематизований образ об'єкта, який має деякі схожі риси із самим об'єктом і реалізується через поняття «репрезентації», оскільки є «специфічним способом пізнання людини» [Вартофський 1988, с. 15-17]. Саме людина визначає, що є репрезентацією даного об'єкта або явища.

Завдяки мовним репрезентаціям дійсності, відносно свідомості, об'єкт постає у мисленні й мові інакше, аніж представляється у реальності [Зандкюлер 2002, с. 84]. Взаємодія людини з об'єктом, образ, що формується в мисленні людини про даний об'єкт є абсолютно реальними. Однак такий образ аж ніяк не є відбитком об'єкту [Damasio 1999, с. 321]. У концептуальній системі людини одиниця знань представляється тією мірою знань, якою цей об'єкт є пізнаним та репрезентованим. Іншими словами, лінгвістична одиниця є мовленнєвим вираженням наших уявлень. Похідне слово, таким чином, постає як своєрідна модель репрезентації знань про навколишній світ.

Моделювання – спосіб когнітивного освоювання людиною навколишнього світу і самої себе в культурно-історичному процесі, який отримав найбільший розвиток та детальне теоретичне обґрунтування у XX та XXI століттях. Основною гносеологічною передумовою мовного моделювання є виникнення нових об'єктів та явищ, що потребують своєї номінації. Як справедливо помітив Г. Саймон (економіст-теоретик, автор теорії раціональності), «моделювання дозволяє раціоналізувати метод послідовного наближення до істини. Перед тим, як щось вирішити, індивіду необхідно проаналізувати безліч варіантів» [Саймон 1993, с. 16-17].

Зазвичай словотворче моделювання визначається як сукупність способів абстрагування, аналізу й синтезу мисленнєвого формалізованого представлення об'єкта дослідження й вивчення явищ (прототипів), ознак, процесів, зв'язків з метою установлення закономірностей існування й функціонування об'єктів, визначення їх характеристик тощо [Пасинок 2008, с. 81], і «припускає деяке спрощення, ідеалізацію об'єкта» [Ревзин 1967, с. 20].

Останнім часом, розглядаючи процеси утворення похідних слів, дослідники почали звертати увагу на аналіз конкретних моделей та їх лінгвокогнітивну сутність. Як відомо, знання людини орієнтуються на загальних закономірностях навколишнього світу і репрезентуються в мовних моделях [Шафіков 2000, с. 15], деяких абстрактних понять еталона або зразка. Когнітивні структури похідних слів представляються їх словотворчими моделями, що, у свою чергу, «трактуються як певні одиниці категоризації мовного досвіду

людини» [Сакал 2004, с. 156-157]. Мовознавці зазначають, що моделювання здійснюється під час словотворчого акту, коли той чи інший зразок (модель) з'являється в свідомості мовця завдяки певним «одиницям асоціацій», аналогії, «оскільки відновлюється модель еталона, його морфологічна структура, тільки заповнюється вона новим лексичним матеріалом, шляхом заміни одного з компонентів» [Кубрякова 2004, с. 145].

Вивчення дії аналогії, як вагомого чинника мовної еволюції, її ролі у словотвірній підсистемі мови ставали предметом спеціальних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів [Л.А. Булаховський 1940; О.Л. Гармаш 2005, 2009; Ю.О. Жлуктенко 1984; Ю.А. Зацний 1991, 1999, 2008; О.С. Кубрякова 1981, 2004; О.Д. Мешков 1985 тощо]. Роль аналогії у словотворенні визначається як одна з мовних закономірностей, що може протиставлятися словотворенню за якоюсь конкретною, проте абстрактною моделлю [Гармаш 2005, с. 99; Мешков 1985]. Аналогія у процесі словотворення діє не тільки як спосіб деривації, тобто створюються інновації за моделлю-зразком, а і як мовна інновація (слово-зразок), і як модель з постійним компонентом (конституентна модель-зразок), і як новий спосіб творення одиниць спілкування (механістична модель-зразок) [Гармаш 2009, с. 106-111].

Серед мовознавців немає однозначної думки щодо когнітивних механізмів, які забезпечують утворення похідних одиниць. Однак відомо, їх утворення відбувається шляхом екстраполяційної аналогії, або може бути результатом використання конкретних символічних схем, моделей, певних узагальнених правил (Langacker 1991; Taylor 2002; Tuggy 2007), що, в свою чергу, вимагають лінгвістичних знань. Так, наприклад, досліджуючи словотворчі моделі, вчені розрізняють «механістичні» та «конституентні» моделі. Перші вказують на структурну організацію їх компонентів. Другі моделі за структурою мають змінний компонент абстрактного характеру і «константну» – незмінну частину, що є носієм певного значення [Гармаш 2005, 100]. Такий конституент лінгвістичної моделі є найменшою одиницею цього різновиду структурних моделей, які розглядаються як елементарні конструкти, що моделюють субстанцію в її функцію [Мороховская 1975, с. 44-45].

Словотворча модель за зразком конкретного слова [Зацний Ю.А. 1999, с. 149], залишаючись незмінною, здатна наповнюватися матеріалом «будь-якого мовного рівня (фонемою, графемою, морфемою, її фрагментом, словом, лексичною одиницею синтаксичного типу, її частиною тощо), шляхом копіювання цієї одиниці з наступною заміною в ній певних елементів» [Гармаш 2005, с. 99].

Висновки: оскільки, зазвичай, процес пізнання йде від простого до складного, то для більш адекватного моделювання мови використовується весь комплексний процес формування дериваційної моделі, який відображає та поєднує усю сукупність факторів структурного, когнітивного та прагматичного характеру. У процесі пізнавальної діяльності людини відбувається постійна заміна, збагачення, уточнення структур, що створюють моделі світу в мисленні та мові. Дослідження дійсності відбувається через алгоритми й універсальні схеми, з урахуванням духовно-ціннісної сфери людського буття.

Когнітивний підхід до словотвору дозволяє детальніше вивчити та описати дериваційні процеси у мовній системі, встановити та підкреслити тонкі взаємозв'язки різних явищ буття з їх формами та образами у людській свідомості та значно розширює можливість суб'єкта транслювати та інтерпретувати нові, отримані в результаті пізнавальної діяльності форми знань. Когнітивний механізм дії аналогії має місце тільки тоді, коли для утворення інновації використовуються найбільш знайомі структури мислення.

Оскільки когнітивний підхід за своєю сутністю є мультидисциплінарним, то його застосування у процесах дослідження лінгвалевих явищ, безперечно, є перспективним.

Література

Баксанский О.Е., Кучер Е.Н. Репрезентирование реальности: когнитивный подход. – М.: Альтекс, 2001. – 140 с.

Беляевская Е.Г. Семантическая структура слова в номинативном и когнитивном аспектах: дис. ... доктора филол. наук : 10.02.04 / Беляевская Е. Г. – М., 1991. – 495 с.

Болдырев Н.Н. Функциональная категоризация английского глагола: Автореф. дис ... доктора филол. наук: 10.02.01 / Санкт-Петербург, 1995. – 35 с.

Вартофский М. Модели: Репрезентация и научное понимание. Текст.; / М. Вартофский. – М.: Прогресс, 1988. – 507 с.

Гармаш О.Л. Функціонування механізму аналогії в словотворчому «суперрівні» англійської мовної мегасистеми [Текст] / О.Л. Гармаш // Вісник Сумського держ. ун-ту Серія 5(77). – Суми: СумДУ, 2005. – С. 99-104.

Гармаш О.Л. Англomовна епідигматика та розвиток вокабуляру: [монографія] / О.Л. Гармаш; Мелітоп. держ. пед. ун-т ім. Б.Хмельницького. – Мелітополь: Вид. будинок ММД, 2009. – 128 с.

Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира: Монография. – К.: Издательско-полиграфический центр “Киевский университет”, 2002. – 293 с.

Ермоленко С.С. Знакова структура мовної одиниці в комунікативно-епістемічній перспективі: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15 / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні. – К., 2007. – 32 с.

Жаботинская С.А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход / С. А. Жаботинская // Типы знаний и проблема их классификации. – М.; Тамбов: Изд-во Тамбов. гос. ун-та, 2008. – С. 61–74.

Зандкюлер Х.Й. Репрезентация, или как реальность может быть понята философски // Вопросы философии. – 2002. – №9. – С. 81-90.

Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови в 80-ті – 90-ті роки ХХ століття: Дис... д-ра філол. наук: 10.02.04. – Запоріжжя, 1999. – 403 с.

Кибрик А.А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе: Диссертация в виде научного доклада ... на соискание ученой степени д-ра филол. наук Текст. / А.А. Кибрик // М. – 2003. – 90 с.

Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов [Текст] / О.А. Корнилов. – М.: ЧеРо, 2003. – 349с.

Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

Кубрякова Е.С. К построению типологии словообразовательных категорий: // Актуальные проблемы современного словообразования: Труды Международной научной конференции (г. Кемерово, 1-3 июля 2005 г.). Томск, 2006. – С.90-96.

Мешков О.Д. Словоупотребление в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1985. – 187 с.

Мороховская Э.Я. Основные аспекты общей теории лингвистических моделей. – К.: Вища школа, 1975. – 248 с.

Пасинок В.Г. Нові горизонти мовознавства: концептуальні основи моделювання / В. Г. Пасинок // Вісн. СумДУ, Сер. «Філологія». – 2008. – № 1. – С. 81-86.

Ревзин И.И. Метод моделирования и типология славянских языков. – М.: Наука, 1967. – 299 с.

Саймон Г. Рациональность как процесс и продукт мышления // THESIS. – 1993. Вып. 3. – С. 16-38.

Сакал Т.М. Історико-онімастичні та когнітивні дослідження префіксальних неологізмів у англійській мові: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Сакал Тетяна Миколаївна; Ужгородський національний ун-т. –Ужгород, 2004. – 220 с.

Соколовская Ж.П. “Картина мира” в значениях слов. “Семантические фантазии” или “катехизис семантики”? – Симферополь: Таврия, 1993. – 231 с.

Солсо Р.Л. Когнитивная психология: Пер. с англ. – М.: «Тривола», М.: «Либерия», 2002. – 600 с.

Степанов Ю.С. Между “системой” и “текстом”: выражения фактов // Язык – система. Язык – текст. Язык – способность. Сб. статей / Институт русского языка РАН. – М., 1995. – С.111-119.

Шафиков С.Г. Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий / Издание Башкирского университета. – Уфа, 2000. – 256 с.

Damasio A. The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness. – San Diego, New York, London: A Harvest Book Harcourt, Inc., 1999. – 385 p.